

Socio-Cultural Functions of Urban Parks: From Social Pathology to Collective Interaction Renewal (Case Study: Mashhad, Iran)

Ebrahim Sharifzadeh Aghdam¹ , Dana Alizadeh² , Mahtab Alinezhad³

1. Corresponding Author, Department of Geography and Urban Planning, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: eb.sharifzadehaghdam@mail.um.ac.ir
2. Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Tehran, Iran. E-mail: da_alizadeh1363@yahoo.com
3. Faculty of Economics, Management and Social Sciences, Shiraz University, Shiraz, Iran. E-mail: mahtaab.alinezhad@yahoo.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 08 September 2025

Revised: 15 December 2025

Accepted: 31 January 2026

Published: 06 November 2026

Keywords:

Urban parks,
social issues,
Social Impact Assessment,
Social safety,
Community interactions.

ABSTRACT

Objective: The purpose of this study is to explore the socio-cultural functions of urban parks in Mashhad and to identify the mechanisms through which their positive functions are transformed into dysfunctional social outcomes.

Materials and Methods: A mixed methodological approach was adopted, combining qualitative inquiry with Social Impact Assessment (ETA). In the qualitative phase, fifty in-depth interviews were conducted with local stakeholders, community informants, and key actors across Mashhad's 13 municipal districts. Field observations were also used to contextualize social dynamics within parks. In the second phase, ETA was applied to classify both positive and negative social impacts of park design, management, and use.

Results: The findings indicate that urban parks and green spaces are exposed to negative social impacts. These impacts significantly reduce citizens' sense of belonging, social participation, and effective use of green spaces, creating dysfunctions in socialization. The central phenomenon is "decline in public acceptance," reproduced through cycles of "fragile social security," "structural abandonment," "weak social solidarity," and "lack of inclusion." In contrast, three strategies—"empowering collective happiness," "enhancing interaction," and "eliminating discrimination"—activate a sense of belonging and citizen participation, leading to positive outcomes such as "reducing marginalization," "strengthening collective belief," and "improving quality of life."

Conclusion: The research concludes that if strong and intertwined relationships between local and urban communities can be utilized in effective urban management—whose essence is local participation—it will enable more organized and desirable urban governance. The output is an explanatory conceptual model and an implementation plan for urban management (municipality and partner institutions), which suggests prioritizing interventions in accordance with local identity and spatial justice.

Cite this article: Sharifzadeh Aghdam, E., Alizadeh, D., & Alinezhad, M. (2026). Socio-Cultural Functions of Urban Parks: From Social Pathology to Collective Interaction Renewal (Case Study: Mashhad, Iran). *Journal of Urban Space and Social Life*, 5 (18), 71-90. <http://doi.org/10.22034/jprd.2026.69066.1227>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22034/jprd.2026.69066.1227>

Publisher: University of Tabriz.

Introduction

Urban parks and green spaces represent essential socio-cultural arenas within contemporary cities. Beyond their ecological and aesthetic roles, parks are dynamic public spaces that shape patterns of interaction, inclusion, and belonging. In rapidly growing metropolitan areas such as Mashhad, the second-largest city in Iran, these spaces have become increasingly vulnerable to social challenges including insecurity, marginalization, and weakened social cohesion. Prior literature acknowledges that public parks embody both the promise of social revitalization and the risk of becoming sites of deviance, exclusion, and crime. Mashhad provides an important case study because of its demographic diversity, religious-touristic significance, and rapid urban expansion. The city's 13 municipal districts contain numerous parks, yet these spaces reveal stark variations in accessibility, security, and public perception.

Objectives : The primary objective of this study is to investigate the socio-cultural roles of urban parks in Mashhad with a particular focus on identifying the processes that transform positive social functions into dysfunctional outcomes. The study seeks to:

Assess the extent to which social pathologies affect urban parks and undermine public acceptance.

Examine the interplay between insecurity, structural abandonment, weak solidarity, and exclusion in shaping social dysfunctions.

Propose strategies that can renew collective interaction, reinforce social belonging, and enhance urban quality of life. Provide an explanatory conceptual model and practical framework for municipalities and partner institutions to implement socially responsive urban management.

Materials and Methods

This research employed a mixed methodology that integrates qualitative exploration with social impact assessment (ETA).

Qualitative phase: In-depth semi-structured interviews and participant observation were conducted with 50 informants, including local stakeholders, community leaders, and residents across the 13 districts of Mashhad. Interviews continued until theoretical saturation was achieved. Field observations captured patterns of park usage, security concerns, and forms of social interaction, providing contextual insights into lived experiences.

Social Impact Assessment (ETA): This stage analyzed the social implications of urban projects, focusing on both intended and unintended consequences of park design and management. The assessment identified key stakeholders, traced causal relationships between spatial conditions and social outcomes, and classified both positive and negative impacts. The study followed a grounded-theory orientation, allowing codes and categories to emerge from the data. By combining empirical evidence with theoretical frameworks on social capital, urban governance, and spatial justice, the research generated a conceptual model illustrating the dynamics of park-related social processes.

Results

The analysis revealed that Mashhad's urban parks are subject to significant social pathologies, which manifest in reduced public trust, declining participation, and functional inefficiency.

Central Phenomenon: Decline in Public Acceptance The dominant theme identified was a "decline in public acceptance," meaning that citizens increasingly perceive parks as unsafe, uninviting, or irrelevant to their daily needs. This decline is not an isolated outcome but part of a self-reinforcing cycle sustained by four interrelated categories:

Fragile Social Security: In many parks, the visible presence of delinquent groups, drug users, and marginalized populations has undermined perceptions of safety. Structural policing has been inadequate, and informal community-based safety mechanisms have eroded. Women and vulnerable groups, in particular, report reduced willingness to frequent parks, which further weakens surveillance and collective guardianship.

Structural Abandonment: Many parks suffer from insufficient maintenance, inadequate lighting, poor design choices, and lack of responsive management. Uniform Park layouts across districts fail to reflect local cultural needs, thereby diminishing neighborhood attachment.

Weak Social Solidarity: Although community ties in some neighborhoods remain relatively strong, structural challenges limit the ability of solidarity to reduce deviant behavior. In deprived areas, even cohesive local cultures have been unable to counter the stigmatization of parks as crime-prone zones. Thus, solidarity without institutional support remains ineffective.

Lack of Inclusion: Discriminatory allocation of park facilities fosters perceptions of inequality. Examples include better-equipped sports facilities for boys compared to girls, and inadequate accessibility for people with

disabilities. These inequities not only restrict usage but also intensify feelings of alienation and exclusion, feeding into the cycle of declining acceptance.

Strategic Responses: From Dysfunction to Renewal

Despite these challenges, the study identified three strategic approaches that can reverse the negative trajectory and activate positive socio-cultural functions:

Empowering Collective Happiness: Parks serve as arenas for leisure, recreation, and cultural celebration. Organizing family-centered events, providing joyful and inclusive recreational opportunities, and designing spaces that generate positive shared memories can increase citizen presence. Such collective joy strengthens the emotional bond between people and place, reinforcing social belonging.

Enhancing Interaction: By redesigning physical layouts to encourage gathering, dialogue, and participation, parks can become hubs of everyday sociality. Interaction fosters trust, strengthens social capital, and enables collaborative problem-solving. This strategy highlights the role of parks as democratic spaces where different social groups can coexist and engage constructively.

Eliminating Discrimination: Ensuring equitable distribution of facilities and inclusive design can restore trust in public institutions. Accessibility for women, children, elderly, and persons with disabilities is not only a matter of rights but also a precondition for genuine participation.

Consequential Outcomes:

When these strategies are implemented, three significant outcomes emerge:

De-marginalization: Parks lose their function as deviant hangouts and regain legitimacy as community-friendly spaces.

Conclusion

This study demonstrates that the socio-cultural role of urban parks in Mashhad is shaped by a complex interplay between structural vulnerabilities and community-based strategies. While current conditions reveal significant dysfunction, parks also possess transformative potential if managed through participatory and context-sensitive approaches.

Key conclusions include:

Parks should not be seen merely as ecological or recreational assets but as socio-political arenas where issues of inclusion, justice, and governance converge.

Urban management must integrate local participation and recognize neighborhood identity to avoid one-size-fits-all interventions.

Addressing security requires both structural measures (institutional coordination between municipalities and police) and social strategies (encouraging family presence, cultural events, and community stewardship).

A balanced model combining collective joy, enhanced interaction, and reduced discrimination can reactivate positive park functions and restore citizen trust.

The practical implication is the need for a conceptual model and implementation plan tailored to Mashhad's specific urban and cultural landscape. Such a framework should prioritize interventions aligned with spatial justice and local identity. Municipalities and partner institutions are urged to shift from a top-down managerial approach to an inclusive model of co-governance, where citizens become active participants in shaping, protecting, and enjoying their public spaces.

کارکرد اجتماعی- فرهنگی پارک‌های شهری: از آسیب‌شناسی تا بازآفرینی تعاملات جمعی (مطالعه موردی: مشهد، ایران)

ابراهیم شریف‌زاده اقدم^۱، دانا علیزاده^۲، مهتاب علی‌نژاد^۳

۱. نویسنده مسئول، دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: eb.sharifzadehaghdam@mail.um.ac.ir

۲. دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران. رایانامه: da_alizadeh1363@yahoo.com

۳. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی، دانشگاه شیراز، شیراز. رایانامه: mahtaab.alinezhad@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: این پژوهش با هدف واکاوی کارکردهای اجتماعی- فرهنگی پارک‌های شهری مشهد و شناسایی سازوکارهایی است که موجب تبدیل کارکردهای مثبت به پیامدهای آسیب‌زا شده‌اند
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۷	روش پژوهش: روش‌شناسی پژوهش تلفیقی از مطالعه کیفی و ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا) است. در مرحله کیفی، ۵۰ مصاحبه عمیق با مطلعان، نخبگان محلی و ذی‌نفعان انجام شد و مشاهدات میدانی نیز برای فهم زمینه‌های اجتماعی فضاهای سبز شهری به کار رفت. در مرحله دوم، روش اتا برای تحلیل پیامدهای مثبت و منفی ناشی از طراحی، مدیریت و کاربری فضاهای سبز به کار گرفته شد.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۲۴	نتایج: یافته‌ها نشان می‌دهد بوستان‌ها و فضاهای سبز شهری در معرض تأثیرات منفی اجتماعی قرار دارند به گونه‌ای که به میزان قابل توجهی به‌صورت کژکارکرد در مسیر جامعه‌پذیری و مشارکت اجتماعی، احساس تعلق و امکان بهره‌برداری شهروندان نسبت به فضای سبز را کاهش داده‌اند، پدیده‌ی مرکزی، «کاهش اقبال عمومی» است که در چرخه‌ای با «تزلزل امنیت اجتماعی»، «رهاشدگی ساختاری»، «ضعف اثربخشی همبستگی اجتماعی» و «فقدان شمولیت» بازتولید می‌شود. در مقابل، سه راهبرد «قدرت بخشیدن به شادی جمعی»، «تعامل‌افزایی» و «تبعیض‌زدایی» با فعال‌سازی حس تعلق و مشارکت شهروندی، پیامدهای مثبتی چون «پاتوق‌زدایی»، «تقویت باور جمعی» و «ارتقای کیفیت زندگی» را رقم می‌زنند.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۱	نتیجه‌گیری: نتیجه‌گیری پژوهش مؤید این امر هست که اگر بتوان از روابط قوی و در هم تنیده اجتماعات محلی و شهری در مدیریت مؤثر شهری و جوهره آن یعنی مشارکت محلی بهره گرفت، امکان مدیریت سامانمند و مطلوب شهری نیز فراهم می‌شود. خروجی، یک مدل مفهومی تبیینی و برنامه‌ی اجرایی برای مدیریت شهری (شهرداری و نهادهای همکار) است که اولویت‌بندی مداخلات را متناسب با هویت محلی و عدالت فضایی پیشنهاد می‌کند.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۸/۱۵	
کلیدواژه‌ها: پارک‌های شهری، آسیب‌شناسی اجتماعی، ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا)، امنیت اجتماعی، تعاملات جمعی.	

استناد: شریف‌زاده اقدم، ابراهیم؛ علی‌زاده، سید دانا؛ و علی‌نژاد، مهتاب (۱۴۰۵). کارکرد اجتماعی- فرهنگی پارک‌های شهری: از آسیب‌شناسی تا بازآفرینی تعاملات

جمعی (مطالعه موردی: مشهد، ایران). *فصلنامه علمی و حیات اجتماعی*، ۵ (۱۸)، ۷۱-۹۰.

<http://doi.org/10.22034/jprd.2026.69066.1227>

مقدمه

یکی از مهم‌ترین بسترهای تعامل روزمره انسان و طبیعت در شهرها، فضاهای سبز عمومی و پارک‌های شهری هستند که به‌عنوان واسطه‌ای میان محیط طبیعی و زندگی شهری، نقش مؤثری در بازتولید تجربه‌های اجتماعی، روانی و زیست‌محیطی شهروندان ایفا می‌کنند (اولریش^۱ و همکاران، ۲۰۰۸). امروزه توسعه و کیفیت این کاربری‌ها به‌عنوان یکی از شاخص‌های مهم توسعه‌یافتگی جوامع شهری تلقی می‌شود. با این حال، گسترش شتابان شهرها و الگوهای ناپایدار توسعه شهری موجب تشدید پیامدهای منفی زیست‌محیطی و اجتماعی شده است (جبار^۲، ۲۰۲۲). در چنین شرایطی، فقدان امنیت اجتماعی و فضایی در پارک‌ها و نیز عدم تناسب امکانات موجود با نیازهای گروه‌های مختلف سنی و جنسی، به کاهش اقبال عمومی شهروندان برای استفاده از فضاهای سبز شهری انجامیده است (آژانس محیط‌زیست اروپا^۳، ۲۰۲۲).

در دوران کنونی میزان آسیب‌های اجتماعی در حال افزایش است بدیهی است پارک‌ها به‌عنوان یک میدان اجتماعی از آسیب‌های موجود مصون نیست (ولش^۴ و همکاران، ۲۰۱۴). به‌ویژه پارک‌ها در شهرهای بزرگ در زمره فضاهای عمومی است که کجروی‌های متعددی در آن رخ می‌دهد و امنیت مردمان محلی را برهم زده است، چنانکه با تجمع افراد معتاد و بزهکار، درگیری بین آن‌ها که رفتارهای خطرناکی به‌ویژه در فضاهای پرت پارک از خود نشان می‌دهد (نظم‌فر و همکاران، ۲۰۲۰) امکان دسترسی به این فضاها را برای برخی شهروندان محدود نموده است. بعلاوه غالباً پارک‌ها در ساعاتی از شب و روز به‌طور محسوس خلوت می‌شود که احتمال بروز رفتار مجرمانه افزایش می‌یابد (جیکوبز^۵، ۱۹۶۱: ۱۵۱). جیکوبز مهم‌ترین عامل ایجاد امنیت و مقابله با آسیب‌های مذکور در راه رسیدن به زندگی با کیفیت مطلوب را مشارکت و همیاری مردمی و نگاه محله‌ای با رویکرد تعامل تعاون‌گونه می‌داند (جیکوبز، ۱۹۶۱: ۳۱).

در نگاه برنامه‌ریزان شهری، پارک‌ها از بارزترین فضاهای عمومی و از عناصر کلیدی ساختار کالبدی، انسانی و طبیعی شهر به شمار می‌روند (لی^۶ و همکاران، ۲۰۲۳). ویژگی‌هایی همچون مکان‌یابی نظام‌مند، طراحی فضایی، دسترسی، روشنایی و تناسب با ساخت جمعیتی، می‌توانند در شکل‌گیری یا تضعیف حس امنیت در این فضاها نقشی تعیین‌کننده ایفا کنند (کُزنس و همکاران^۷، ۲۰۱۷). با این حال، در وضعیت کنونی، تجمع افراد معتاد و بزهکار در بخشی از بوستان‌ها، عملاً دسترسی ایمن و برابر به این نیاز حیاتی زندگی شهری را برای برخی شهروندان محدود ساخته است (ویلیامز^۸، ۲۰۲۰).

این پژوهش در پی آن است که راهکارهایی واقع‌گرایانه برای کاهش آسیب‌های اجتماعی شناسایی شده در فضاهای سبز شهری، در مقیاس محله‌ای و شهری، ارائه کند. در گام نخست، بررسی میدانی در بوستان‌ها و فضاهای سبز شهری انجام گرفت تا ضمن شناسایی هویت محله‌ای، فرایند تعامل متقابل انسان و فضای سبز و نیز میزان انطباق کارکردهای این فضاها با نیازهای شهروندان ارزیابی شود. یافته‌های میدانی نشان داد که نگاه «بالا به پایین» مدیران اجرایی و سیاست‌گذاران در طراحی پارک‌ها، موجب هم‌شکلی و یکدستی نسبی در جانمایی و امکانات بوستان‌ها شده است. این امر، تعلق اجتماعی میان شهروندان و بوستان‌های

¹ Ulrich

² Jabbar

³ European Environment Agency

⁴ Wolch

⁵ Jacobs

⁶ Lee

⁷ Cozens

⁸ Williams

محلله‌ای را کاهش داده است. از این رو، توجه به هویت محلله‌ای و نیازهای زمینه‌ای در طراحی و تخصیص پارک‌ها ضرورتی اجتماعی است که می‌تواند از شدت آسیب‌های ناشی از افول اقبال عمومی به این فضاها بکاهد.

از سوی دیگر، گسترش آسیب‌های اجتماعی ناشی از زندگی مدرن، مانند بزهکاری و جرم، نیازمند تقویت ارتباط بین نهادهای ساختاری و نهادهای مردمی و افزایش مشارکت اجتماعی است تا اثرات منفی بر فضای سبز کاهش یابد. بر اساس تحلیل‌های پژوهش حاضر، تلاش شده راهکارهایی ارائه شود که ضمن افزایش کارکرد مثبت فضای سبز، کژکارکردها و اثرات منفی آن را کاهش دهد و قابلیت اجرایی در میدان اجتماعی داشته باشد. در سایر زیربخش‌هایی که در ذیل خواهند آمد، فرایند انجام پژوهش از گام نخستین تا دستیابی به راهکارهای کاربردی ارائه می‌گردد.

بسیاری از پژوهش‌های پیشین یا رویکردی صرفاً کالبدی و طراحی داشته‌اند یا تنها وضعیت اجتماعی را توصیف کرده‌اند. پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد تلفیقی (کیفی + اِتا) تلاش می‌کند این خلأ را پر کرده و تصویری جامع‌تر از آسیب‌ها و راهکارهای اجتماعی در بوستان‌های شهری مشهد ارائه دهد.

هدف اصلی پژوهش، بررسی شکاف میان اهداف اولیه احداث پارک‌ها و پیامدهای ثانویه آن‌هاست. در طراحی و احداث پارک‌ها عمدتاً به ارتقای سلامت عمومی و کیفیت زندگی توجه شده است، اما بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد که در طول زمان، برخی پارک‌ها از کارکرد مثبت خود فاصله گرفته و به بستری برای آسیب‌های اجتماعی تبدیل شده‌اند. روش‌شناسی اِتا امکان تحلیل این فرایند و شناسایی عوامل مؤثر بر کارکرد مثبت یا منفی پارک‌ها را فراهم می‌کند.

اهمیت اجرای اِتا در ارزیابی پروژه‌های شهری، به‌ویژه آن دسته از پروژه‌هایی است که عمدتاً بعد فنی آن‌ها مورد توجه قرار گرفته و اثرات اجتماعی-فرهنگی آن‌ها کمتر مدنظر بوده است.

بر اساس این رویکرد، پژوهش حاضر به پرسش‌های زیر پاسخ می‌دهد:

احداث پارک‌ها (محلی و شهری) چه پیامدهای مثبت و منفی برای مناطق شهری و کیفیت زندگی مردم داشته است؟

چه راهکارهای تقویتی و اصلاحی می‌توان برای کاهش اثرات منفی پارک‌های موجود ارائه داد؟

پیش از پاسخ به این سؤالات، پژوهش با کاوش میدانی آسیب‌های اجتماعی بوستان‌ها را شناسایی کرده و سپس با استفاده از اِتا، راهکارهای مناسب را ارائه خواهد داد.

پیشینه پژوهش

عدالت اجتماعی

پارک‌های شهری از نظر منافع زیست‌محیطی و ایفای نقش به‌عنوان مکان‌هایی برای توسعه شخصی و اجتماعی ارزش زیادی دارد (جبار و همکاران، ۲۰۲۲). با افزایش جمعیت و نبود برنامه‌ریزی مناسب در شهرهای در حال توسعه، توزیع ناعادلانه فضای سبز بین محلله‌های مختلف باعث ایجاد نابرابری‌های اقتصادی و زیست‌محیطی شده است (اُژانس محیط‌زیست اروپا، ۲۰۲۰) این نابرابری‌ها می‌توانند باعث افزایش مشکلات سلامت و نابرابری‌های اجتماعی شوند. عدالت اجتماعی در برنامه‌ریزی شهری یعنی توزیع عادلانه امکانات و منابع بین مناطق مختلف شهری، به‌طوری‌که همه شهروندان دسترسی برابر به فضای سبز داشته باشند (وولش^۱ و همکاران، ۲۰۱۴)

¹ Wolch

هویت محلی و تعامل فرهنگ و اجتماع پارک‌ها

فضاهای عمومی شهری مانند پارک‌ها نقش مهمی در سلامت شهر و شهروندان دارند و به‌عنوان نمادهای فرهنگی و اجتماعی محسوب می‌شوند (سازمان بهداشت جهانی^۱، ۲۰۱۶، ص. ۲۳). فضای سبز شهری فراتر از مجموعه‌ای از درخت و نیمکت، بخشی از سیمای شهر و بازتاب‌دهنده فرهنگ و هویت محلی است. (پوراحمد و همکاران، ۱۳۸۸) هویت فردی و جمعی با مکان و سرزمین گره‌خورده و فضاهای سبز می‌توانند به انسجام اجتماعی، فرهنگی و روانی کمک کنند. آثار ایجاد و توسعه فضای سبز در حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، روانی و هویت مکانی قابل بررسی هستند (ریس-ریورس^۲، ۲۰۲۱).

زندگی شهری مدرن و فرهنگ بی‌تفاوتی مدنی باعث کاهش تعاملات اجتماعی شده است؛ پارک‌ها و فضاهای سبز شهری به‌عنوان بسترهای مهم برای تعاملات اجتماعی اهمیت دارند (جبار و همکاران، ۲۰۲۱؛ نهاد حفاظت از زمین‌های عمومی^۳، ۲۰۲۳).

این فضاها نه تنها محلی برای گذران اوقات فراغت بلکه نماد تفکرات فرهنگی و اجتماعی هستند (وایت^۴، ۱۹۸۰). برنامه‌ریزی صحیح فضای سبز می‌تواند رفتار اجتماعی را بهبود دهد و از بروز آسیب‌های اجتماعی جلوگیری کند (شوارتز^۵ و همکاران، ۲۰۱۸) تأثیرات اجتماعی-فرهنگی پارک‌ها در شاخص‌های مختلف متفاوت است؛ مثلاً پارک‌های بزرگ‌تر تأثیر مثبت بیشتری در نهادهای مشارکتی و سلامت روان دارند، درحالی‌که پارک‌های کوچک‌تر محل تجمع ناهنجاری‌ها و بزهکاری می‌شوند (تیلور^۶، ۲۰۱۹) (لی^۷، ۲۰۲۵).

رویداد پذیری و الگویذیری رفتاری در پارک‌ها

مطالعات متعدد نشان داده‌اند که پارک‌ها مکان‌هایی مناسب برای گردهمایی گروه‌های اجتماعی مختلف و ایجاد ارتباطات غیررسمی و صمیمی هستند (پیترز^۸، ۲۰۱۰). حضور در فضاهای سبز به‌ویژه برای زنان باعث افزایش احساس امنیت و فرصت‌های حمایت متقابل می‌شود (قاسم‌زاده، ۱۳۹۴). همچنین فضای سبز به تقویت پیوندهای اجتماعی در محله کمک کرده و نقش مهمی در انسجام اجتماعی و ادغام مهاجران ایفا می‌کند (الباکیدزه^۹، ۲۰۲۵). احداث باغ‌ها و فضاهای سبز محلی باعث بهبود نگرش ساکنان و تقویت شبکه‌های اجتماعی محلی می‌شود (کو و سالیوان^{۱۰}، ۲۰۰۱).

از نظر مرتون، تحلیل کارکردی با «توصیف دقیق» فعالیت‌های فردی یا جمعی آغاز می‌شود (ترنر^{۱۱} و همکاران، ۲۰۱۱) با توصیف الگوهای کنش متقابل و فعالیت‌های واحدهای مورد مطالعه، می‌توان به‌روشنی مقوله‌های اجتماعی را که باید وارد تحلیل کارکردی کرد، شناسایی کرد. این توصیف همچنین، سرخ‌های مهمی را برای کارکردهایی که با این فعالیت‌های الگو یافته ایفا می‌شوند، فراهم می‌کند (کاپلا^{۱۲}، ۱۹۸۹) بدین ترتیب بر اساس نظریات کلاسیک و معاصر در حوزه برنامه‌ریزی شهری، مؤلفه‌هایی مانند امنیت، حضور اجتماعی زنان، دسترسی به خدمات حمل‌ونقل، کیفیت مبلمان شهری و تنوع کاربری‌ها از مهم‌ترین معیارهای ارزیابی فضاهای سبز شهری به‌شمار می‌آیند (مرتون^{۱۳}، ۱۹۶۸) (عصاریان، ۱۳۶۳) (کارمنا، ۲۰۰۳) (برنامه اسکان بشر سازمان ملل

¹ World Health Organization

² Reyes-Riveros

³ Trust for Public Land

⁴ Whyte

⁵ Schwartz

⁶ Taylor

⁷ Lee

⁸ Peters

⁹ Elbakidze

¹⁰ Kuo & Sullivan

¹¹ Turner

¹² Cappella

¹³ Merton

، (۲۰۲۱). بر این اساس، در جدول (۱) مؤلفه‌ها و شاخص‌های ارزیابی استخراج شده از ادبیات پژوهش و نیز یافته‌های میدانی این مطالعه، به همراه روش‌های سنجش هر شاخص شامل مشاهده میدانی، مصاحبه‌های عمیق و تحلیل اسناد شهری، به صورت نظام‌مند ارائه شده است.

جدول ۱. مؤلفه‌های ارزیابی شده بر مبنای نظریات

مؤلفه	معیارهای سنجش	روش سنجش
امنیت	روشنایی شب، حضور پلیس / نگهبان، گزارش جرم	مشاهده میدانی؛ مصاحبه‌ها؛ سوابق پلیس / شهرداری
حضور اجتماعی زنان	درصد حضور زنان در فضا، احساس امنیت زنان	مصاحبه؛ مشاهده
رهاشدگی ساختاری	وضعیت نگهداری، خرابی تجهیزات، روشنایی، زباله	مشاهده؛ مصوبات نگهداری شهرداری
دسترسی	فاصله تا ایستگاه حمل و نقل، مسیر پیاده، پارکینگ	GIS/ نقشه؛ پرسشنامه / مصاحبه
مبلمان و قابلیت استفاده	تناسب مبلمان با نیازهای گروه‌ها (آلاچیق، نیمکت دایره‌ای، زمین بازی)	مشاهده؛ مصاحبه
شمولیت و دسترسی برای ناتوانان	رмп، مسیرهای مناسب، سرویس بهداشتی استاندارد	مشاهده؛ مصاحبه
کارکردهای فرهنگی-تفریحی	وجود رویدادها، امکانات فرهنگی، برنامه‌ریزی رویداد	سند برنامه‌ریزی؛ مصاحبه

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر تلفیقی از رویکرد کیفی و روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا) است. رویکرد کیفی به منظور فهم عمیق کنش‌ها، ادراکات و تجربه‌های اجتماعی مرتبط با فضاهای سبز شهری و شناسایی آنچه در پارک‌های محلی و شهری مشهود جریان دارد، به کار گرفته شد. همچنین، برای تکمیل و نظام‌مند کردن یافته‌های کیفی و تحلیل پیامدهای مثبت و منفی اجتماعی، از روش اتا به عنوان روشی مکمل استفاده گردید.

مطابق با دیدگاه استراس و کوربین^۱ (۱۹۹۸)، پژوهش کیفی بر مطالعه پدیده‌ها در بستر طبیعی آن‌ها استوار است و از طریق گردآوری داده‌ها، تحلیل تماتیک و تفسیر مفهومی، امکان شناسایی عمیق مسائل اجتماعی را فراهم می‌آورد. بر همین اساس، داده‌های این پژوهش از طریق مصاحبه‌های عمیق، مشاهده میدانی و تحلیل اسناد شهری گردآوری شد. مصاحبه‌ها ابزار اصلی گردآوری داده‌ها بودند و مشاهده میدانی نیز در جریان بازدید از بوستان‌های منتخب، با هدف درک شرایط اجتماعی، الگوهای حضور و نوع استفاده از فضاهای سبز انجام گرفت. همچنین، مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی به منظور تکمیل چارچوب نظری و تقویت ادبیات پژوهش مورد استفاده قرار گرفت.

در مرحله دوم پژوهش، روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا) برای تحلیل نظام‌مند پیامدهای اجتماعی ناشی از طراحی، مدیریت و کاربری فضاهای سبز شهری به کار گرفته شد. در این مرحله، با بهره‌گیری از داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌ها و مشاهده‌های میدانی، اثرات مثبت و منفی اجتماعی شناسایی، تحلیل و اولویت‌بندی شدند. فرایند اجرای (اتا) در این پژوهش شامل شناسایی دامنه و ذی‌نفعان، گردآوری داده‌ها، شناسایی اثرات، تحلیل و ارزیابی، اولویت‌بندی مداخلات و در نهایت بازخورد و اعتبارسنجی بوده است که مراحل آن به صورت خلاصه در جدول (۲) ارائه شده است.

جدول ۲. مراحل انجام اتا در طرح آسیب‌شناسی اجتماعی پارک‌های شهر مشهد

ردیف	مرحله	شرح فعالیت	خروجی مورد انتظار
۱	شناسایی دامنه و ذی‌نفعان	تعیین پارک‌ها، شناسایی ذی‌نفعان محلی / شهرداری / پلیس / NGO	فهرست ذی‌نفعان و پارک‌های مشمول

¹ Strauss & Corbin

۲	گردآوری داده‌ها	مشاهدات میدانی، مصاحبه‌های عمقی (۵۰ نفر)، اسناد شهری	دیتاست مصاحبه؛ مشاهدات
۳	شناسایی اثرات	استخراج اثرات مثبت و منفی (اجتماعی-فرهنگی) از داده‌ها	فهرست اولیه اثرات
۴	تحلیل و ارزیابی	تعیین شدت، گستره، مدت و احتمال هر اثر (وزن‌دهی)	ماتریس اثر $\times$ شدت $\times$ احتمال
۵	اولویت‌بندی و پیشنهاد مداخلات	اولویت‌بندی اثرات براساس امتیاز و تدوین راهکارها	لیست مداخله‌های پیشنهادی و جدول اولویت
۶	بازخورد و اعتبارسنجی	استعلام خبرگان محلی و بازنگری	نسخه نهایی ETA با مستندات

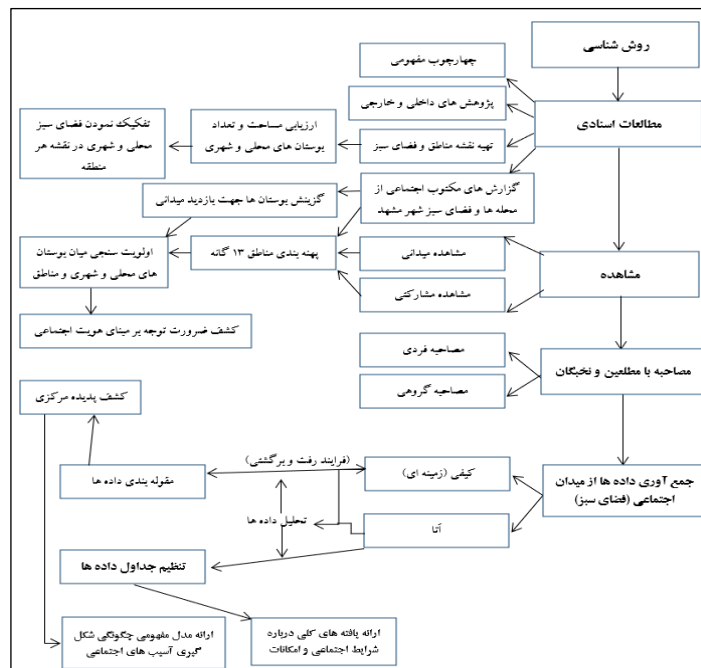
جامعه پژوهش شامل مطلعین، نخبگان محلی و ذی‌نفعان اجتماعی و شهری مرتبط با فضاهای سبز شهر مشهد بود. نمونه‌گیری به صورت هدفمند انجام شد و مصاحبه‌ها در جریان بازدیدهای میدانی از بوستان‌های محلی و شهری صورت گرفت. در مجموع، ۵۰ نفر از دو گروه جنسی زن و مرد در مصاحبه‌ها شرکت داشتند. اگرچه اشیاع نظری پس از حدود ۲۰ مصاحبه حاصل شد، اما با توجه به پراکنش بوستان‌ها در سطح ۱۳ منطقه شهر مشهد و به‌منظور افزایش جامعیت داده‌ها، فرایند مصاحبه تا سقف ۵۰ نفر ادامه یافت. پس از گردآوری داده‌ها، تحلیل کیفی با تمرکز بر شناسایی مقوله‌ها و الگوهای مسلط انجام شد و به پرسش محوری پژوهش مبنی بر «چیزی و چگونگی آسیب‌های اجتماعی فضاهای سبز شهری مشهد» پاسخ داده شد. ویژگی‌های جامعه مصاحبه‌شونده شامل تعداد، درصد، توزیع سنی و منطقه‌ای مصاحبه‌ها در جدول (۳) ارائه شده است.

جدول ۳. مشخصات مراجعین / مصاحبه‌شوندگان در سطح پارک‌های شهری

گروه مصاحبه‌شوندگان	تعداد	درصد از کل (%)	توزیع سنی (سال)	توزیع منطقه‌ای	توضیحات
زنان	۱۸	۳۶٪	۱۸-۶۰	مناطق ۲، ۴، ۵، ۹	کاربران ثابت پارک
مردان	۲۰	۴۰٪	۱۸-۶۰	مناطق ۱، ۳، ۷، ۱۰	کاربران روزانه
جوانان (۱۵-۲۹ سال)	۱۴	۲۸٪	۱۵-۲۹	مناطق ۳، ۵، ۸	بیشترین حضور طبق مشاهده
میانسالان (۳۰-۵۹ سال)	۲۲	۴۴٪	۳۰-۵۹	اغلب مناطق	گروه غالب مصاحبه
سالمندان (۶۰+)	۳	۶٪	۶۰-۷۲	مناطق ۲، ۶، ۱۱	حضور کم طبق متن
افراد دارای معلولیت	۲	۴٪	۲۸-۴۵	مناطق ۴ و ۱۰	بسیار کم طبق متن
مسئولان و کارشناسان شهری	۵	۱۰٪	۳۰-۵۵	شهرداری مناطق ۳، ۷	کارشناسان فضای سبز و امنیت
نخبگان محلی / معتمدین	۶	۱۲٪	۴۰-۶۵	مناطق ۱، ۲، ۵، ۷، ۱۰ و ۱۲	شورا، فعال اجتماعی
مجموع	۵۰	۱۰۰٪	—	منطقه ۱۳	

اعتبارسنجی مدل مفهومی

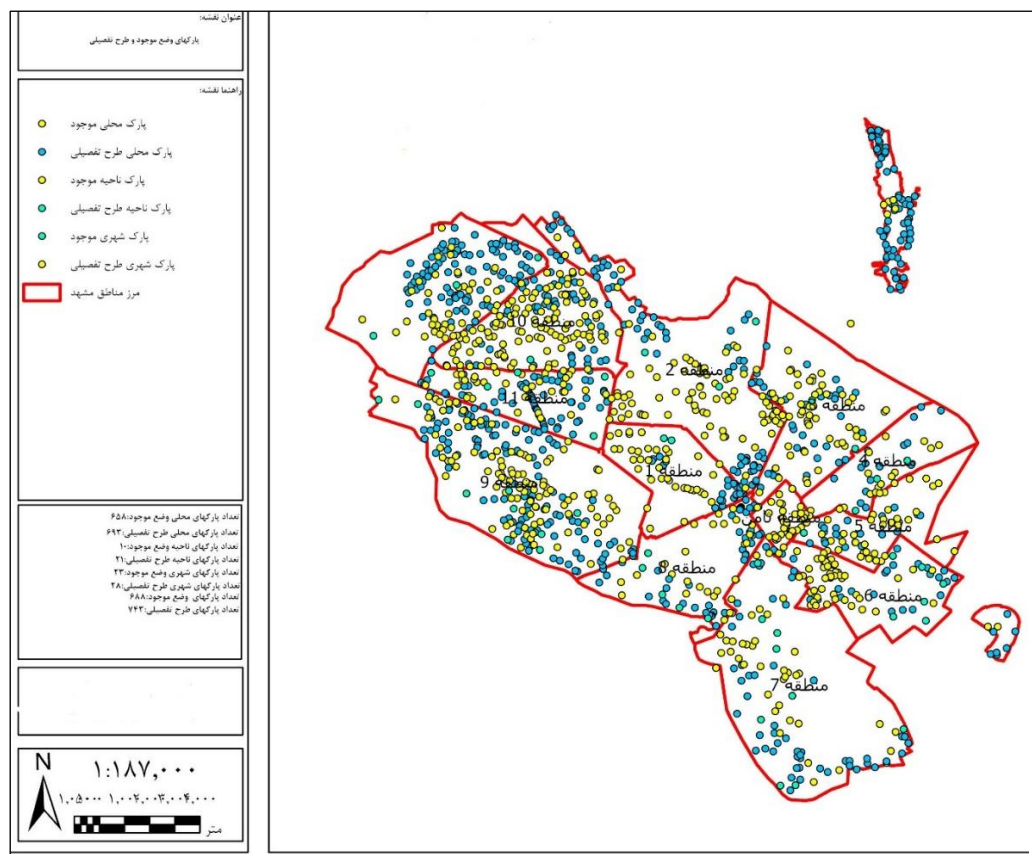
به‌منظور افزایش اعتبار و قابلیت اعتماد مدل مفهومی پژوهش، از رویکرد مثلث‌سازی استفاده شد. در این راستا، یافته‌ها از طریق سه منبع داده شامل مصاحبه‌های عمیق، مشاهدات میدانی و اسناد و نقشه‌های شهری گردآوری و تطبیق داده شدند. همچنین، با ترکیب تحلیل کیفی تماتیک و روش ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا)، چرخه‌های اجتماعی شناسایی شده از دو مسیر تحلیلی مستقل بررسی و تنها مقوله‌های مشترک در مدل نهایی تثبیت شدند. در نهایت، نسخه اولیه مدل توسط خبرگان حوزه برنامه‌ریزی شهری و مدیریت فضای سبز بررسی و بازنگری شد. این فرآیند، اعتبار روش شناختی مدل و انطباق آن با واقعیت‌های اجتماعی پارک‌های شهری مشهد را تقویت کرده است.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

قلمرو پژوهش

فضای سبز ۱۳ منطقه شهری مشهد بر اساس تقسیمات شهرداری اعم از بوستان‌های محلی، شهری و فضای سبز در قالب گذرگاه است.

شکل ۲. پارک‌های وضع موجود مشهد

شکل ۳. مقایسه سرانه پارک های وضع موجود مشهد و میزان کمبود سرانه نسبت به طرح جامع

نتایج

یافته‌های پژوهش بر پایه دو مرحله‌ی کاوش میدانی و استفاده از روش اتا استخراج شدند. گام نخست، کاوش زمینه‌ای بود. در این مرحله، کاوش میدانی با طرح پرسش محوری «اینجا چه می‌گذرد؟» آغاز شد. یافته‌های حاصل از مصاحبه‌های عمیق باز، نیمه‌ساختارمند و ساختارمند منجر به شناسایی مقوله‌های اصلی در فرایند کاوش آسیب‌شناسی اجتماعی شدند. در جریان شکل‌گیری آسیب‌های اجتماعی در پارک‌ها، مرکزی‌ترین مقوله «کاهش اقبال عمومی» شناسایی شد. در ادامه، مقوله‌های استخراج‌شده از داده‌های زمینه‌ای تشریح می‌شوند.

مقوله‌های فرایندی مسأله‌ساز:

تزلزل امنیت اجتماعی: تزلزل امنیت اجتماعی یکی از مسائل ساختاری است (مرکز علوم خیر بزرگ، ۲۰۲۵) و فراتر از فضای سبز، در سراسر جامعه جریان دارد. بیشترین نمود این پدیده، عدم توانایی در مهار بزهکاری و ناهنجاری‌های فردی است. افزایش سطح بزهکاری، تجهیز بزهکاران به سلاح سرد و گرم و نقض قانون سبب شده است که راهکارهای فردی مانند نهی از منکر، دعوت به معروف و نصیحت سالمندان در ارشاد بزهکاران جوان ناکارآمد باقی بمانند.

با توجه به ماهیت ساختاری ناامنی در پارک‌ها، رفع آن نیازمند سیاست‌گذاری ساختاری و تعامل بین نهادی است. شرایط اجتماعی و ویژگی‌های محیطی بوستان نیز بر میزان امنیت اثرگذار هستند (گروشنونگ^۱ و همکاران، ۲۰۲۰). برای مثال، پارک‌هایی که دارای دیوارکشی و مرزهای مشخص هویتی هستند، نسبت به پارک‌های فاقد این ویژگی از امنیت بیشتری برخوردارند. همچنین، میزان جرم‌خیزی منطقه نیز بر امنیت پارک اثرگذار است.

¹ Groshong

امنیت در پارک‌ها را می‌توان به دو بخش، امنیت درونی و بیرونی، تقسیم کرد. امنیت بیرونی شامل حضور آشکار بزهکاران در تمام ساعات شبانه‌روز است، درحالی‌که امنیت درونی بیشتر توسط زنان گزارش می‌شود (اقبال^۱، ۲۰۱۸). فقدان سلامت اخلاقی نیروهای انتظامات، باغبان‌ها و مسئولین مرد در بوستان‌های بانوان، امنیت روانی زنان در مناطق کم‌برخوردار را به چالش کشیده است.

رهاشدگی ساختاری: رهاشدگی ساختاری نتیجه‌ای از تزلزل امنیت اجتماعی است (صائبی، ۱۳۹۸). با توجه به اینکه تزلزل امنیت از سوی مسئولین ذی‌ربط غیرقابل حل به نظر می‌رسد، اقدامات جدی و اثرگذار بلندمدت توسط نیروهای نهادی و ساختاری برای مقابله با آن در پارک‌ها صورت نمی‌گیرد. حضور کلانتری در نزدیکی پارک‌ها نیز نتوانسته نقش بازدارندگی کافی ایفا کند. بر اساس نظر نخبگان، برگزاری رویدادهای اجتماعی-فرهنگی و حضور خانواده‌ها می‌تواند میزان بزهکاری را کاهش دهد. بااین‌حال، هراس از تعرض و خشونت علیه زنان به‌ویژه در گروه‌های آسیب‌پذیر، سبب می‌شود خانواده‌ها با احتیاط رفتار کرده و از مقابله مستقیم با بزهکاران اجتناب کنند. علاوه بر این، فقدان جاذبه‌های بصری و محیطی، تمایل خانواده‌ها برای حضور در پارک‌ها را کاهش می‌دهد. مطلعین و نخبگان معتقدند تا زمانی که سود و جذابیتی برای بهره‌مندی از بوستان در کنار مخاطرات آن وجود نداشته باشد، استفاده از بوستان عقلانی و خردمندانه نخواهد بود.

ضعف اثربخشی همبستگی اجتماعی: اگرچه در اذهان عمومی باور بر این است که همبستگی اجتماعی می‌تواند به کاهش بزهکاری در بوستان‌ها کمک کند، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که شرایط ساختاری و زمینه‌ای بر اثرگذاری همبستگی اجتماعی غلبه دارند. به‌عنوان نمونه، پارک‌های مناطق کم‌برخوردار با مخاطره و ریسک‌پذیری بیشتری مواجه هستند، حتی باوجود آنکه همبستگی اجتماعی در این مناطق به دلیل بافت سنتی و همسانی خرده‌فرهنگی بیشتر است. بااین‌حال، این همبستگی نتوانسته اثر قابل توجهی بر کاهش جرم داشته باشد، زیرا این مناطق غالباً با برچسب اجتماعی مأمین بزهکاران مواجه هستند. همچنین، تعریف جرم و شدت آن در مناطق کم‌برخوردار با مناطق برخوردار متفاوت است. در مناطق برخوردار و نیمه‌برخوردار، برخی رفتارها مانند روابط با جنس مقابل یا مصرف مواد مخدر سبک (گل و حشیش) معمولاً به‌عنوان جرم تلقی نمی‌شوند، درحالی‌که در مناطق کم‌برخوردار، تمامی انواع ناهنجاری‌های اجتماعی به‌عنوان جرم و تهدید امنیت پارک‌ها شناخته می‌شوند. فقدان شمولیت: فقدان شمولیت به وجود تبعیض اجتماعی در اختصاص امکانات بوستان‌ها اشاره دارد (مور و کسکو^۲، ۲۰۰۷). تبعیض در اختصاص امکانات سبب می‌شود که برخی گروه‌ها احساس تعلق کمتری به پارک‌ها داشته باشند و تمایل آن‌ها برای مشارکت اجتماعی در احیا بوستان و کاهش بزهکاری کاهش یابد. زمانی که ذی‌نفعان از امکانات موجود بهره‌مندی همسان نداشته باشند، حضور یا عدم حضور در پارک‌ها برای آن‌ها امری خنثی تلقی می‌شود.

در این زمینه می‌توان به ناهمسانی میزان ابزار و امکانات برای توانمندان و ناتوانان اشاره کرد. همچنین بهره‌مندی پسران نوجوان از زمین‌های بازی چمن مصنوعی، فنس‌کشی شده و محرومیت دختران نوجوان از امکانات مشابه، مقایسه اجتماعی آن‌ها را رقم می‌زند. این مقایسه منجر به احساس جدایی و حاشیه‌نشینی اجتماعی می‌شود که خود یکی از عوامل تقویت روحیه بزهکارانه است. در نتیجه، فقدان شمولیت برابانه امکانات، نه‌تنها موجب کاهش انگیزه برای مشارکت اجتماعی در احیا پارک‌ها می‌شود، بلکه نقطه قوت جذب مشارکت اجتماعی به ضعفی ناشی از کمبودهای فرهنگی، اجتماعی و سیاست‌گذاری‌های عمومی تبدیل می‌گردد. این موضوع نشان می‌دهد که ایجاد شمولیت و دسترسی برابر به امکانات، یک ضرورت برای ارتقای مشارکت اجتماعی و کاهش آسیب‌های اجتماعی بوستان‌هاست.

مقوله‌های برآمده از میدان اجتماعی، پدیده‌ای مرکزی به نام کاهش اقبال عمومی را شکل داده‌اند. این کاهش اقبال، چرخه‌ای از عدم حس تعلق اجتماعی و کاهش تمایل به مشارکت اجتماعی ایجاد می‌کند.

¹ Iqbal

² Moore & Cosco

در شرایط کنونی، حتی کارکردهای مثبت بوستان‌ها برای ذی‌نفعان، تحت تأثیر تزلزل امنیت، ضعف اثربخشی همبستگی اجتماعی و فقدان شمولیت، به کارکردهایی منفی تبدیل شده‌اند. بااین‌حال، تقویت حس تعلق اجتماعی می‌تواند زمینه بازگشت کارکرد مثبت بوستان‌ها و افزایش مشارکت فعال مردم محلی را فراهم کند.

اگرچه استفاده مستمر مردم از بوستان‌ها نشان‌دهنده استمرار مشارکت اجتماعی است، اما این مشارکت نسبت به دوران وجود امنیت اجتماعی کاهش یافته است و شهروندان هم‌اکنون با دوگانگی تعلق یا عدم تعلق مواجه هستند. به‌طور کلی، مقوله‌های استخراج شده از یافته‌ها نشان می‌دهند که هر یک بخشی از یک چرخه هستند و با بازتولید یکدیگر، استمرار آسیب‌های اجتماعی در پارک‌های شهری را تقویت می‌کنند.

مقوله‌های راهبردی:

چاره‌جویی کارکردی برای اصلاح وضعیت بوستان‌ها بر اساس یافته‌های کاوش زمینه‌ای و مصاحبه با نخبگان، سه مقوله راهبردی را نشان داد: قدرت بخشی به شادی جمعی، تعامل افزایی و تبعیض‌زدایی. این سه مقوله نقش کلیدی در ایجاد حس تعلق اجتماعی و افزایش تمایل به مشارکت فعال شهروندان دارند.

قدرت بخشیدن به شادی جمعی: یکی از مهم‌ترین دلایل استفاده مردم از بوستان‌هاست و معنای ذهنی آن‌ها از بوستان را شکل می‌دهد: استراحت و بازیابی توان از دست‌رفته در فشارهای روزمره و روانی است (سیامیلی^۱ و همکاران، ۲۰۲۳).

تجربه شادی و لذت در فضای بوستان، تفریح عمومی را به امری خوشایند تبدیل کرده و می‌تواند حضور شهروندان را حتی در مواجهه با مخاطرات افزایش دهد. خاطره‌های مشترک خوشایند ایجاد شده در بوستان‌ها، حس سرنوشت و هویت مشترک سرزمینی افراد را تقویت می‌کند و کارکرد جامعه‌پذیری افراد، به‌ویژه نوجوانان را احیا می‌نماید.

تعامل افزایی: تعامل افزایی با ایجاد جاذبه‌های بصری، شهروندان را به حضور فیزیکی در بوستان‌ها ترغیب می‌کند. حضور در بوستان‌ها، تعامل و کنش متقابل اجتماعی را شکل می‌دهد که ضمن توانمندسازی افراد، قدرت خودباوری و انگیزه تغییر مثبت را در آنان افزایش می‌دهد.

این تعامل سازنده، که یکی از کارکردهای مثبت بوستان‌ها به‌عنوان میدان‌های ارتباط اجتماعی و کسب سرمایه اجتماعی است، می‌تواند نیروهای منفعل اجتماعی را به نیروهای فعال تبدیل کند و زمینه تمایل به مشارکت و احساس تعلق اجتماعی برای احیای بوستان‌ها و کاهش بزهکاری را فراهم سازد. هرچند بزهکاری یک مسئله ساختاری و کلان است و تعامل بیشتر در سطح خرد مطرح می‌شود، رویکرد تلفیقی بین همکاری بین نهادهای سازمان‌هایی نظیر شهرداری و نیروی انتظامی در سطح کلان و مشارکت فعال مردم محلی در سطح خرد می‌تواند در بلندمدت به بازسازی بوستان‌ها و کاهش آسیب‌های اجتماعی کمک کند.

تبعیض‌زدایی: تبعیض‌زدایی به کاهش تبعیض‌های اجتماعی و افزایش احساس تعلق اجتماعی اشاره دارد و محرک مهم مشارکت اجتماعی به شمار می‌رود (گرایندستاف^۲، ۲۰۲۲). زمانی که شهروندان بر اساس تجربه زیسته خود دریابند که امکانات پارک‌ها به آن‌ها تعلق دارد و آن‌ها نیز در اداره و نگهداری آن سهم دارند، احساس مسئولیت و تعلق بیشتری پیدا می‌کنند و نسبت به حفظ و استفاده از آن‌ها انگیزه می‌یابند. در صورتی که رویکرد عدالت اجتماعی به‌عنوان رویکردی کارکردی و ساختاری از سوی سیاست‌گذاران عمومی پذیرفته شود، این پذیرش اجتماعی می‌تواند زمینه مشارکت فعال شهروندان برای نگهداری و بهبود پارک‌ها را فراهم کند و به بازسازی حس تعلق اجتماعی کمک نماید.

¹ Syamili

² Grindstaff

مقوله‌های پیامدی

بر اساس یافته‌های گام نخست پژوهش، یعنی کاوش میدانی و مصاحبه‌های واکاوانه درباره هویت مناطق و جریان‌های اجتماعی فضای سبز، مقوله‌های پیامدی پاتوق زدایی، تقویت باور جمعی و ارتقای کیفیت زندگی از متن مصاحبه‌ها بر ساخت شدند. این مقوله‌ها از طریق شکستن چرخه مقوله‌های گروه اول (تزلزل اجتماعی، رهاشدگی، ضعف اثربخشی اجتماعی و فقدان شمولیت) توسط مقوله‌های گروه دوم (قدرت بخشی به شادی جمعی، تعامل افزایشی و تبعیض زدایی) شکل می‌گیرند. گسست کارکردی ایجاد شده، می‌تواند نیروهای اجتماعی منفعل و ذی‌نفعان بازنده را از طریق حس تعلق اجتماعی و تمایل به مشارکت، به مشارکت‌کنندگان فعال تبدیل کند.

با حضور فعال در بوستان‌ها و مشارکت خانوادگی، باور جمعی به امکان تغییر مثبت تقویت می‌شود و ذی‌نفعان زمینه اجتماعی را رها نمی‌کنند. حضور مستمر در پارک‌ها به‌طور غیرمستقیم موجب پاتوق زدایی می‌شود، کاهش کارکردهای منفی پارک‌ها را به دنبال دارد و در نهایت کیفیت زندگی شهروندان ارتقا می‌یابد.

نکته حائز اهمیت در تحلیل یافته‌های کاوش میدانی و مصاحبه‌ها این است که بر ساخت مقوله‌های چرخه‌ای، از تغییر کارکرد مثبت به کارکرد منفی پارک‌ها و فضای سبز و مدیریت آسیب‌های اجتماعی در راستای پیشگیری از افزایش آن و کاهش احتمالی آسیب‌ها، به نقش بخش تعاملی، مردم و هویت محلی اشاره دارد. این نکته نباید سیاست‌گذاران اجتماعی را از ضرورت و اهمیت ورود ساختاری به میدان غافل کند.

همان‌طور که در مقوله «رهاشدگی ساختاری» اشاره شد، ورود ساختاری از طریق رایزنی و تعامل بین نهادهای میان‌نهادهای ذی‌ربط و مسئول شهرداری به‌عنوان نهاد متولی پارک‌ها و نیروی انتظامی به‌عنوان نهاد مسئول حفظ و ایجاد امنیت اجتماعی، یک ضرورت غیرقابل انکار است.

همکاری در سطح کلان (ورود هم‌زمان شهرداری و نیروی انتظامی به میدان اجتماعی مخاطره‌آمیز) و سطح خرد (مشارکت فعال شهروندان) می‌تواند به‌عنوان راهبردی مؤثر در کاهش یا مدیریت آسیب‌های اجتماعی در فضای سبز عمل کند. در سطح خرد، نکته مهم این است که سازمان متولی فضای سبز شهرداری، با توجه به اینکه از فضای سبز به‌عنوان اموال عمومی حفاظت و نگهداری می‌کند، قدرت اثربخشی ساختاری بیشتری نسبت به شهروندان دارد و مسیر کاهش و مدیریت آسیب‌ها را هدایت می‌کند. این سازمان با دارا بودن قدرت ساختاری می‌تواند زمینه شکل‌گیری مقوله‌های قدرت بخشی به شادی جمعی، تعامل افزایشی و عدالت اجتماعی را از طریق سیاست‌گذاری‌های عمومی و مدیریت مؤثر بوستان‌ها ایجاد کند. میزان مشارکت اجتماعی افراد تا حد زیادی وابسته به کارکرد مثبت و سیاست‌گذاری‌های مؤثر شهرداری است که با حساسیت نظری اجتماعی همراه باشد و اصلاحات مدیریتی در پارک‌ها را بر اساس مقوله‌های راهبردی بر ساخت شده از زمینه اجتماعی به اجرا گذارد.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی

روش‌شناسی پژوهش بر پایه رویکرد کیفی و با به‌کارگیری هم‌زمان و مکمل روش زمینه‌ای و ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا) انجام شده است. در گام نخست، با استفاده از تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مشاهده میدانی و مصاحبه‌ها، مدل مفهومی و مدل تحلیلی جریان‌های اجتماعی و آسیب‌ها در فضاهای سبز شهری ترسیم شد. در گام دوم، اتا به‌عنوان ابزاری برای شناسایی و تحلیل پیامدهای اجتماعی مداخلات شهری به کار گرفته شد؛ به‌گونه‌ای که کارکردهای مثبت و منفی پارک‌ها، ذی‌نفعان اصلی و راهکارهای اصلاحی و تقویتی شناسایی و ارزیابی شدند.

مهم‌ترین خروجی‌های اتا شامل دو جدول تحلیلی است: جدول نخست (۴) به شناسایی کارکردهای مثبت و منفی و گروه‌های ذی‌نفع می‌پردازد و جدول دوم (۵) راهکارهای اصلاحی و تقویتی را ارائه می‌دهد. این جداول در امتداد مدل تحلیلی گام نخست، امکان ارائه پیشنهادهایی برای سیاست‌گذاری عمومی شهرداری را فراهم می‌کنند؛ به‌گونه‌ای که از طریق جذب مجدد مخاطبان و افزایش استفاده اجتماعی از بوستان‌ها، سطح آسیب‌های اجتماعی در حد تعارض و پیش از بروز بحران‌های حاد کنترل شود.

در جدول (۴) میزان استفاده بر اساس فراوانی حضور گزارش شده در مصاحبه‌ها و مشاهدات میدانی به صورت کیفی (بسیار کم تا بسیار زیاد) تعیین شده است. در ادامه، جدول (۵) به توزیع گروه‌های مختلف مراجعین بر حسب میزان استفاده از بوستان‌ها می‌پردازد.

جدول ۴. گروه‌های مراجعین بر حسب میزان استفاده از پارک‌ها

گروه‌های ذی‌نفع	میزان استفاده	مقیاس پارک‌ها
کودکان	زیاد	محلی و شهری
سالمنان	زیاد	محلی و شهری
زنان	کم	محلی و شهری
کم‌توانان جسمی	بسیار کم	شهری
نوجوانان	بسیار زیاد	محلی و شهری
جوانان (مرد)	بسیار زیاد	شهری
بزهکاران (مرد و زن)	بسیار زیاد	محلی و شهری

جدول ۵. آسیب‌های بزهکارانه بوستان‌ها از دیدگاه مراجعین و متخصصین

آسیب‌های بزهکارانه	فراوانی گزارش در مصاحبه‌ها (کیف)	محل/نوع پارک (محلی/شهری)
تجمع افراد بیکار	بسیار زیاد	محلی و شهری
پاتوق فروش یا مصرف مخدر	زیاد	محلی و شهری
ملاقات‌های نامتعارف	زیاد	محلی و شهری
کارتن‌خوابی	زیاد	محلی و شهری
ستیز گروهی	زیاد	محلی و شهری
حضور مسئله‌ساز افراد غیرمحلی	کم	محلی

در بخش نهایی، فهرست اثرات اجتماعی استخراج شده (به صورت نمونه اولیه و قابل تبدیل به امتیاز عددی) ارائه شده است. در این ارزیابی، شدت و احتمال هر اثر بر اساس قضاوت تحلیلی حاصل از داده‌های کیفی تعیین و امتیاز نهایی تأثیر از حاصل ضرب شدت و احتمال محاسبه شده است. این نتایج می‌توانند به عنوان مبنایی برای اولویت‌بندی مداخلات مدیریتی، کاهش آسیب‌های اجتماعی و ارتقای مشارکت اجتماعی شهروندان در مدیریت بوستان‌ها مورد استفاده قرار گیرند. همچنین جدول (۶) آسیب‌های بزهکارانه گزارش شده در مصاحبه‌ها و مشاهدات میدانی را نشان می‌دهد که شدت و فراوانی آن‌ها به صورت کیفی و بر پایه تکرار و تأکید گزارش‌ها تعیین شده است.

جدول (۶). فهرست اثرات اجتماعی استخراج شده و ماتریس ارزیابی تأثیرات اجتماعی

ردیف	اثر	نوع	پیامد	شدت ^۱	احتمال ^۲	Impact Score = S × P	تفسیر اولویت
۱	احساس ناامنی به دلیل تجمع معتادان / پاتوق مواد مخدر	منفی	کاهش حضور زنان و سالمنان	۵ (بالا)	۵ (بالا)	۲۵	بسیار حیاتی - اولویت فوری
۲	تجمع افراد بیکار/پاتوق‌زایی (بزهکارانه)	منفی	با حضور خانواده و فعالیت‌های جمعی	۵ (بالا)	۵ (بالا)	۲۵	بسیار حیاتی - اولویت فوری

^۱ Severity

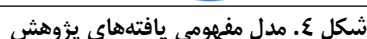
^۲ Probability

۳	رهاشدگی ساختاری (نگهداری نامناسب، روشنایی ضعیف)	منفی	منجر به پنجره‌های شکسته/افزایش جرم می شود	۵ (بالا)	۳ (متوسط)	۱۵	اولویت بالا - میان مدت/فوری
۴	نابرابری در تخصیص امکانات / فقدان شمولیت	منفی	احساس بی عدالتی و کاهش مشارکت	۵ (بالا)	۳ (متوسط)	۱۵	اولویت بالا - میان مدت
۵	افزایش احساس تعلق اجتماعی (در صورت اجرای راهبردها)	مثبت	تقویت شادی جمعی و مشارکت	۳ (متوسط)	۳ (متوسط)	۹	اولویت متوسط - ظرفیت ساز
۶	افزایش مشارکت زنان با طراحی شمولی	مثبت	بهبود حضور زنان و نظارت اجتماعی	۳ (متوسط)	۳ (متوسط)	۹	اولویت متوسط - سازنده و پایدار
۷	پاتوق زدایی (نتیجه اجرای مداخلات)	مثبت		۳ (متوسط)	۳ (متوسط)	۹	اولویت متوسط - نتیجه مطلوب

مدل مفهومی این پژوهش، که بر دو چرخه تضعیف کننده و توانمندساز کارکردهای اجتماعی پارک‌های شهری استوار است، با دو رویکرد نظری شناخته شده در ادبیات فضاهای شهری قابل مقایسه است. از یک سو، چرخه تضعیف کننده مدل با رویکرد عدالت فضایی در آثار وولش ۲۰۱۴ هم‌راستا است؛ به ویژه در تأکید بر نابرابری در دسترسی، توزیع نامتوازن امکانات و تجربه نابرابر امنیت. با این حال، مدل حاضر فراتر از این چارچوب رفته و نقش تعاملات اجتماعی، معناهای فرهنگی فضا و مدیریت شهری را نیز در تبیین کژکارکردهای اجتماعی وارد می کند.

از سوی دیگر، چرخه توانمندساز مدل با مفاهیم شهر انسان محور در آثار گیهل^۱ ۲۰۱۰ هم خوانی دارد؛ جایی که بر حضورپذیری، تعامل اجتماعی و تجربه مشترک فضا تأکید می شود. تمایز مدل حاضر در آن است که علاوه بر عناصر کالبدی، عوامل اجتماعی- فرهنگی مانند سرمایه اجتماعی، اعتماد محله‌ای و مناسبات غیررسمی را به عنوان مؤلفه‌های کلیدی در تقویت امنیت و مشارکت اجتماعی لحاظ می کند. بدین ترتیب، مدل مفهومی پژوهش را می توان تلفیقی بومی شده از رویکرد عدالت فضایی و شهر انسان محور دانست که بر پایه داده‌های تجربی شهر مشهد توسعه یافته است.

¹ Gehl (2010)

کمبود دید اجتماعی در جانمایی و طراحی: یافته‌های کاوش میدانی نشان می‌دهد که تراکشی فضایی در بوستان‌های شهری فاقد رویکرد اجتماعی است. وسایل کاربردی مانند زمین‌بازی کودکان و مبلمان، با الگوی یکسان در سراسر شهر نصب شده‌اند؛ درحالی‌که پارک‌ها در محلات مختلف با خرده‌فرهنگ‌ها و محیط‌های متنوع احداث شده‌اند. به‌ویژه، در اغلب پارک‌ها زمین‌بازی کودکان در نزدیکی خیابان یا مسیرهای پرتردد قرار دارد و این جانمایی، امنیت آنان را در برابر تصادف یا کودک‌ربایی تهدید می‌کند. بازپیرایی و اصلاح این فضاها ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

ضعف در ارزیابی امنیت مکان: برخی پارک‌ها در زمین‌های پرخطر نظیر محلات جرم‌خیز یا زمین‌های بایر ساخته شده‌اند. این سیاست باهدف ایجاد امنیت اجرا شده، اما تجربه زیسته شهروندان نشان می‌دهد که به دلیل تهدیدات جانی و مالی، چنین پارک‌هایی پس از استقبال اولیه رها می‌شوند. پیشنهاد می‌شود پیش از انتخاب زمین و طراحی داخلی، ارزیابی اجتماعی و امنیتی دقیق انجام شود و در صورت لزوم، راهبردهای پیشگیرانه و کاهش جرم بیش از بهره‌برداری لحاظ گردد.

ضرورت اولویت‌بندی راهبردها: یکی از نکات کلیدی در راهبردهای عمل‌گرایانه آن است که شهرداری با بودجه محدود و شرایط اجتماعی متغیر، قادر به اجرای همه راهکارها نیست؛ بنابراین، باید اقدام‌ها بر اساس اولویت و معنای ذهنی ذی‌نفعان از پارک‌ها انتخاب شوند تا امکان احیا و حفظ کارکردهای مثبت فضای سبز افزایش یابد.

افزایش شادی اجتماعی و تاب‌آوری: جامعه امروز با بحران اقتصادی و فشارهای روانی مواجه است و افسردگی در طبقات پایین و متوسط رو به افزایش است. آنچه بیش از هر چیز نیاز است، تقویت تاب‌آوری و مدارا اجتماعی از طریق سیاست‌گذاری‌های جمعی است. ایجاد شادی اجتماعی در فضای سبز می‌تواند ابزاری کارآمد برای توانمندسازی افراد در مواجهه با بحران باشد و در کوتاه‌مدت و بلندمدت بازده بالایی برای شهرداری و ذی‌نفعان داشته باشد.

خیابان‌ها و گذرگاه‌های سبز: افزایش فضای سبز تنها به پارک‌ها محدود نمی‌شود؛ ایجاد خیابان‌ها و گذرگاه‌های سبز به‌ویژه در مناطق کم‌برخوردار ضروری است. فقدان چنین مسیرهایی در محلات با معماری ناموزون، جلوه بصری را تضعیف کرده است. بر اساس نظریه «پنجره شکسته»، تبدیل خیابان‌های پرتردد یا دارای هویت تاریخی به خیابان سبز می‌تواند آسیب‌های اجتماعی را کاهش دهد، تعلق اجتماعی را افزایش دهد و گردشگری محلی و جریان مالی درون‌شهری را تقویت کند. این رویکرد همچنین به کاهش انگ‌های اجتماعی و ارتقای مشارکت بومی کمک می‌کند.

عدالت اجتماعی و باغ‌های خانوادگی: در مناطق کم‌برخوردار، توجه به عدالت اجتماعی و امنیت ضرورت دارد. پیشنهاد می‌شود پارک‌ها به باغ‌های خانوادگی (مانند باغ خانواده، باغ همبستگی و باغ طبیعت) تبدیل شوند؛ فضاهایی محصور با ورودی مشخص، آلاچیق‌های خانوادگی و زمین‌بازی کودکان که رایگان در اختیار خانواده‌ها قرار می‌گیرد. این الگو با ساختار خانواده‌محور این مناطق سازگارتر است و امنیت اجتماعی را تقویت می‌کند. در مناطق جرم‌خیز که انتظارات پارک‌ها ناکارآمد است، این نوع طراحی می‌تواند همبستگی اجتماعی و شادی جمعی را افزایش دهد.

نقش جنسیت‌گرایی متعادل در ارتقای امنیت بوستان‌های شهری: جنسیت‌گرایی متعادل به‌عنوان رویکردی اجتماعی می‌تواند ابزاری برای افزایش امنیت و کاهش آسیب‌های ناشی از مطرود شدن پارک‌ها باشد. اختصاص بخشی از فضاهای سبز شهری به بانوان اقدامی برابرخواهانه تلقی می‌شود، اما میزان این اختصاص باید با تراکم جمعیتی و میزان استقبال زنان متناسب باشد. حضور زنان در عرصه عمومی اغلب با افزایش رعایت هنجارهای اجتماعی همراه است و می‌تواند بازدارندگی غیررسمی در برابر جرائم ایجاد کند. تفکیک کامل پارک‌های بانوان از سایر بخش‌ها، مادران میان‌سال و سالمندان را به فضاهای بسته هدایت کرده و از تأثیر بازدارنده حضور آنان در فضاهای عمومی می‌کاهد.

راهکار مناسب، ایجاد فضاهای انتخابی همچون آلاچیق‌های ویژه مادران در نقاط پرتردد پارک‌ها است تا ضمن حفظ رفاه آنان، حضورشان عاملی برای ارتقای وقار اجتماعی و کاهش جرائمی مانند آزار جنسی یا خرید و فروش مواد مخدر باشد. حذف زنان از حوزه عمومی نه تنها امنیت را افزایش نمی‌دهد، بلکه موجب بی‌پروایی اجتماعی و تضعیف هنجارهای اخلاقی می‌شود که در بلندمدت همه گروه‌ها، حتی زنان را، در معرض آسیب قرار می‌دهد.

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر به بررسی پیامدهای احداث پارک‌ها و فضاهای سبز در کلان‌شهر مشهد پرداخته است و نشان می‌دهد که طراحی، برنامه‌ریزی، اجرا و مدیریت این فضاها دارای تأثیرات گسترده و چندجانبه بر شهر و ساکنان آن است. تحلیل‌های کیفی انجام شده بیانگر آن است که اثرات پروژه‌های فضایی شهری هم‌زمان دارای پیامدهای مثبت و منفی هستند و شدت و دامنه این پیامدها به میزان توجه به ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و محیط‌زیستی در مراحل طراحی و بهره‌برداری وابسته است. یکی از مهم‌ترین مسائل شناسایی‌شده در تحقیق، محدودیت فضا و امکانات پارک‌ها در مناطق کم‌برخوردار و نیمه‌برخوردار است. بسیاری از بوستان‌های شاخص محلی فاقد زیرساخت‌های اساسی مانند سرویس‌های بهداشتی، تجهیزات ورزشی و فضاهای مناسب برای فعالیت‌های جمعی هستند. این کمبودها سبب کاهش مشارکت محلی، تراکم بیش از حد و فشار اجتماعی در بوستان‌ها می‌شود و در نهایت کاهش امنیت، آرامش و رضایت شهروندان را به همراه دارد. حضور بازدیدکنندگان از سایر محله‌ها نیز به دلیل کمبود فضای سبز در محله‌های خودشان، مشکلات اجتماعی و فرهنگی متعددی ایجاد می‌کند، از جمله تضاد میان خرده‌فرهنگ‌های مختلف، افزایش شلوغی و کاهش کیفیت تجربه استفاده از پارک‌ها است.

بخش قابل توجهی از پژوهش‌های پیشین، چه در سطح ملی و چه بین‌المللی، فضاهای سبز شهری را عمدتاً از منظر شاخص‌های کالبدی، اکولوژیک و دسترسی فضایی مورد بررسی قرار داده‌اند و به ابعاد اجتماعی، تجربه زیسته کاربران و نقش مدیریت شهری کمتر توجه داشته‌اند (بحرینی، ۱۳۹۲؛ حبیبی و همکاران، ۱۳۹۵؛ جیم و چن^۱، ۲۰۰۳). یافته‌های این پژوهش با مطالعات ولش و همکاران، (۲۰۱۴) در زمینه عدالت فضایی و نابرابری دسترسی به فضاهای سبز هم‌خوانی دارد و نشان می‌دهد تجربه نابرابر امنیت و امکانات، مشارکت اجتماعی شهروندان را کاهش می‌دهد. همچنین نتایج با دیدگاه‌های گیهل (۲۰۱۰) درباره نقش تعاملات انسانی و حضورپذیری در کیفیت فضاهای عمومی هم‌راستاست. در مقابل، بخش قابل توجهی از پژوهش‌های داخلی ایران عمدتاً با رویکردی کالبدی به فضاهای عمومی پرداخته و تمرکز آن‌ها بر شاخص‌هایی نظیر طراحی فیزیکی، دسترسی، خوانایی و مبلمان شهری بوده است (بحرینی، ۱۳۹۲؛ حبیبی و همکاران، ۱۳۹۵). مدل مفهومی پژوهش حاضر با عبور از این رویکرد صرفاً کالبدی، بر چرخه‌های اجتماعی، نقش مدیریت شهری و سازوکارهای فرهنگی-اجتماعی مؤثر بر کارکرد فضاهای سبز تأکید دارد و از این حیث، رویکردی مکمل و توسعه‌یافته نسبت به مطالعات پیشین داخلی ارائه می‌کند.

فقدان امکانات کافی و مناسب نه تنها موجب کاهش مشارکت محلی می‌شود، بلکه اثرات بلندمدتی بر پویایی اجتماعی و بهره‌وری اقتصادی پروژه‌ها دارد. در صورت عدم مدیریت مناسب، احتمال متروکه شدن برخی پارک‌ها و هدر رفت سرمایه‌های مالی و زمانی وجود دارد. این یافته‌ها تأکید می‌کند که احداث پارک‌ها بدون برنامه‌ریزی جامع و توجه به نیازهای محلی، می‌تواند پیامدهای اجتماعی و اقتصادی نامطلوبی ایجاد کند.

تحلیل فرهنگی و اجتماعی نیز نشان می‌دهد که محدودیت فعالیت‌های جمعی، غیر دموکراتیک بودن فضای بوستان‌ها و عدم شمولیت اجتماعی، سلامت روان و رضایت شهروندان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. کاهش مشارکت زنان در فعالیت‌های جمعی و فقدان فرصت برای شادی جمعی، سلامت روان خانواده‌ها و تعاملات اجتماعی را محدود می‌کند. این موضوع به‌ویژه در شرایط افزایش استرس و فشارهای اقتصادی و فرهنگی معاصر اهمیت بیشتری پیدا می‌کند.

در مقابل، یافته‌ها نشان می‌دهد که طراحی پارک‌ها با رعایت اصول مشارکتی و انسانی، اطلاع‌رسانی کافی به شهروندان و در نظر گرفتن تمام ذی‌نفعان، پیامدهای مثبت گسترده‌ای ایجاد می‌کند. این پیامدها شامل ارتقای سلامت جسمی و روانی شهروندان، افزایش مشارکت اجتماعی، توسعه فرهنگی و هویت‌یابی محله، ارتقای سرانه فضای سبز و بهبود عدالت شهری است. فراهم کردن دسترسی آسان به پارک‌ها، جانمایی مناسب امکانات خدماتی، ایجاد فضاهای ورزشی و تفریحی و توجه به نیازهای فرهنگی و زیست‌محیطی، از عوامل کلیدی در افزایش اثرات مثبت و پایداری پروژه‌ها محسوب می‌شود.

همچنین مطالعه نشان می‌دهد که مدیریت منابع طبیعی و زیست‌محیطی، به‌ویژه مدیریت مصرف آب و حفظ پاکیزگی محیط، نقش مهمی در پذیرش عمومی و پایداری بوستان‌ها دارد. طراحی هوشمندانه آب‌نماها، حوض‌ها و دیگر عناصر فضا سازی که ضمن زیباسازی محیط باعث کاهش هدر رفت منابع شوند، می‌تواند رضایت شهروندان و اعتماد عمومی به نهادهای مسئول را افزایش دهد. مدیریت حمل‌ونقل عمومی و دسترسی آسان به بوستان‌ها نیز عامل مهمی در کاهش تراکم و افزایش بهره‌وری اجتماعی و اقتصادی پروژه‌ها است.

تحلیل اقتصادی و مدیریتی نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری در طراحی و احداث پارک‌ها بدون برنامه‌ریزی جامع، می‌تواند به بهره‌وری پایین و هدر رفت منابع منجر شود؛ بنابراین، تمرکز بر مدیریت پس از بهره‌برداری و بهبود زیرساخت‌ها، همراه با مشارکت مستمر ذی‌نفعان، ضروری است. این رویکرد امکان کاهش پیامدهای منفی، افزایش اثرات مثبت و ارتقای سلامت اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه را فراهم می‌کند.

¹Jim & Chen

در نهایت، یافته‌های پژوهش تأکید می‌کنند که تمامی پروژه‌های فضای سبز شهری باید با نگرش علمی، جامع و مشارکتی طراحی و مدیریت شوند. توجه هم‌زمان به ابعاد اجتماعی، فرهنگی، زیست‌محیطی و اقتصادی، همراه با برنامه‌ریزی دقیق پس از بهره‌برداری، امکان تحقق اهداف توسعه پایدار شهری، افزایش کیفیت زندگی و ارتقای سلامت جسمی و روانی شهروندان را فراهم می‌سازد. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که این رویکرد نه تنها در مدیریت پارک‌ها موجود، بلکه در طراحی و اجرای طرح‌های آتی نیز می‌تواند مؤثر و کارآمد باشد.

از آنجا که پژوهش حاضر به صورت جامع و نظام‌مند در سه سطح محلات کم‌برخوردار، نیمه‌برخوردار و برخوردار انجام شده و ابعاد مختلف اجتماعی و فرهنگی فضاهای سبز شهری را در قالب یک طرح شهری مورد بررسی قرار داده است، می‌تواند چارچوبی تحلیلی برای فهم مسائل مشابه در سایر شهرهای ایران فراهم آورد. هرچند تعمیم مستقیم نتایج نیازمند ملاحظات زمینه‌ای و بومی است، اما مدل مفهومی و فرآیند تحلیلی ارائه شده در این پژوهش، به دلیل اتکای هم‌زمان بر داده‌های میدانی، ارزیابی تأثیرات اجتماعی و مقایسه میان سطوح متفاوت برخورداری شهری، قابلیت بهره‌برداری و تطبیق در شهرهایی با ساختار اجتماعی و فضایی مشابه را دارد. از این رو، یافته‌ها و الگوی پیشنهادی می‌تواند به عنوان مبنایی برای مطالعات تطبیقی و تصمیم‌گیری‌های آگاهانه در حوزه مدیریت فضاهای سبز شهری در سایر کلان‌شهرهای کشور مورد استفاده قرار گیرد.

برنامه اجرایی مدیریت پارک‌ها و فضای سبز شهری

تقویت شادی جمعی و کاهش تبعیض در بوستان‌ها

یکی از اهداف کلیدی مدیریت فضای سبز شهری، ارتقای شادی جمعی و کاهش تبعیض در استفاده از امکانات پارک‌ها است. برای تحقق این هدف، لازم است نگاه بالا به پایین در طراحی و مدیریت حذف شود و الگوهای زمینه‌ای در جانمایی پارک‌ها آینده به کار گرفته شود. دموکراتیک نمودن مدیریت بوستان‌ها و بهره‌گیری از مشارکت مردمی، هویت‌گرایی محلی را تقویت کرده و مشارکت اجتماعی را افزایش می‌دهد. اقداماتی مانند برپایی جشن‌های شبانه خانوادگی، استفاده از موسیقی شاد در ساعات ورزش صبحگاهی، همکاری با مهدکودک‌ها برای حضور هدفمند کودکان و تشکیل کارگروه‌های سنی و جنسی در بوستان‌های محلی، موجب افزایش نشاط اجتماعی و سلامت روان شهروندان می‌شوند.

نمادسازی در پارک‌ها، اصلی مناطق تازه تأسیس، الزام پیمانکاران به رعایت مرزگذاری مشخص، تشکیل کارگروه‌های آموزشی با مشارکت نهادهای مختلف و شناسایی استعدادها محلی برای جذب همیاران فرهنگی، اقدامات مؤثری هستند که به تقویت تعلق اجتماعی و افزایش کیفیت مدیریت بوستان‌ها کمک می‌کنند. همچنین ایجاد انجمن‌های بازی و فعالیت‌های فرهنگی بدون تفکیک جنسیتی، برگزاری مسابقات ورزشی و بازی‌های فکری و تشکیل کارگروه‌های مادران مسئول، باعث بهره‌گیری حداکثری از توانمندی‌ها و افزایش تعاملات اجتماعی در بوستان‌ها می‌شود.

ارتقای امنیت اجتماعی و کاهش آسیب‌های ساختاری

حفظ امنیت اجتماعی و جلوگیری از رهاشدگی ساختاری پارک‌ها از دیگر اهداف حیاتی مدیریت شهری است. تشکیل بانک‌های اطلاعاتی شامل شناسنامه پارک‌ها، امکانات موجود و نیازمندی‌های ارتقای کیفیت، به تفکیک محله و منطقه و همچنین ثبت اطلاعات آسیب‌ها و نقاط پرخطر، امکان برنامه‌ریزی دقیق و هدفمند را فراهم می‌کند. همکاری با نیروی انتظامی برای ایجاد گروه‌های مبارزه با جرم، جانمایی ایستگاه‌های پلیس، و پاتوق‌زدایی از بوستان‌های پرخطر، از جمله اقدامات اجرایی مؤثر در ارتقای امنیت است.

هم‌زمان، جلب مشارکت مردمی، شناسایی معتمدین محلی و فعالان اجتماعی، تشکیل همیاران محیط سبز، و برگزاری جلسات فصلی حل مسئله با حضور مردم و مسئولان شهری، باعث افزایش همبستگی اجتماعی و کاهش دوگانگی تعلق نسبت به پارک‌ها

می‌شود. آموزش‌های اجتماعی و فرهنگی در مدارس و نهادهای محلی، فرهنگ‌سازی در زمینه خود مراقبتی و رفتار صحیح در برابر بزهکاری، و فعالیت‌های پیشگیرانه از جمله ایجاد گروه‌های خدمات اجتماعی و مددکاری اجتماعی، به کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی در بوستان‌ها کمک می‌کند.

بهبود دسترسی، مشارکت و مدیریت شهری

ارتقای کیفیت عملکرد پارک‌ها مستلزم مدیریت جامع و مشارکتی است. احداث بوستان‌های ویژه کم‌توانان، تغییر مکان زمین‌بازی کودکان، استانداردسازی دفاتر کارکنان و مهندسين ناظر و ایجاد صندوق‌های انتقادات و پیشنهادات مردمی، موجب افزایش شفافیت، پاسخگویی و رضایت شهروندان می‌شود. همچنین، تعامل مستمر با آموزش و پرورش، شورای محلات، کانون‌های فرهنگی و نهادهای محلی و برقراری قراردادهای اجرایی با صداوسیما و نیروی انتظامی، موجب ارتقای سطح اطلاع‌رسانی، فرهنگ‌سازی و امنیت اجتماعی می‌گردد.

طراحی خطوط جدید حمل‌ونقل عمومی برای بوستان‌های تازه تأسیس یا دور از مسیر معمول، جانمایی ایستگاه‌های پلیس با حضور مداوم و همکاری با معتمدین محله، شورای محلات و دفاتر تسهیلگری، به کاهش نابرابری اجتماعی و افزایش دسترسی شهروندان به فضاهای سبز کمک می‌کند. علاوه بر این، شناسایی بهره‌برداران همیشگی اما منفعل، مانند سالمندان، و جذب آنان در کانون محافظان گیاهان و فعالیت‌های فرهنگی، مشارکت جمعی و تعلق اجتماعی را افزایش می‌دهد.

ارتقای تجربه محیطی و کیفیت بصری بوستان‌ها

بهبود کیفیت بصری و عملکرد محیطی پارک‌ها با اقدامات آموزشی و فرهنگی همراه است. برگزاری همایش‌های یک‌روزه گیاه‌شناسی، دوره‌های مهارت ارتباط مؤثر با طبیعت و دیگران، و ایجاد کارگروه‌های نظارت نامحسوس بر عملکرد مدیریت بوستان‌ها، موجب ارتقای سطح آگاهی و مشارکت شهروندان می‌شود. طراحی فضاهای سبز با توجه به جاذبه‌های بصری، جانمایی ایمن و استاندارد زمین‌های بازی، و تخصیص آلاچیق‌ها و فضاهای همفکری، باعث افزایش رضایت و بهره‌وری استفاده‌کنندگان می‌شود. **نتیجه‌گیری اقدامات اجرایی:** اجرای برنامه‌های فوق، با تمرکز بر ارتقای شادی جمعی، کاهش تبعیض، افزایش امنیت اجتماعی، تقویت مشارکت مردمی و بهبود کیفیت محیطی، می‌تواند اثرات مثبت گسترده‌ای بر سلامت روان و جسم شهروندان، توسعه فرهنگی، همبستگی اجتماعی و بهره‌وری اقتصادی پروژه‌های فضای سبز داشته باشد. این اقدامات همچنین امکان مدیریت مؤثر پروژه‌های آینده و ارتقای عدالت اجتماعی در شهر را فراهم می‌کنند و به توسعه پایدار و متوازن فضاهای سبز شهری کمک می‌نمایند.

قدردانی

این مقاله مستخرج از طرح توسعه کمی و کیفی فضاهای سبز شهری مشهد می‌باشد. بدین‌وسیله از حمایت‌های علمی و معنوی حوزه خدمات شهری شهرداری مشهد و سازمان پارک‌ها و فضاهای سبز شهری مشهد که همکاری کرده‌اند قدردانی می‌شود.

منابع

- بحرینی، سیدحسین. (۱۳۹۲). طراحی شهری؛ فرآیند و شکل. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پریزادی، طاهر؛ شیخی، حجت؛ ابراهیم پور، مریم. (۱۳۹۱). مکان یابی فضای سبز شهری (پارک‌های درون شهری) با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (مطالعه موردی: منطقه ۹ کلانشهر مشهد). برنامه ریزی فضایی، ۲(۳)، ۱۱۱-۱۳۴.
- پوراحمد، احمد؛ اکبرپور، محمد و ستوده، سمانه. (۱۳۸۸). مدیریت فضای سبز شهری منطقه ۹ شهرداری تهران. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۶۹، ۳۹-۵۰.

- صائبی، حسن. (۱۳۹۸). امنیت اجتماعی شده: نظریه‌ها، رویکردها و الگوی راهبردی. تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- عباس‌زادگان، مصطفی. (۱۳۸۰). اصول طراحی محیطی شهری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- عصاریان، ف. (۱۳۸۵). امنیت زنان در شهرهای معاصر. تهران: نشر سمت.
- گلی، قاسم‌زاده؛ بهنام، فتح بقالی؛ رمضان مقدم و اجاری، یاسمن. (۱۳۹۴). عوامل مؤثر در احساس امنیت اجتماعی زنان در فضاهای عمومی شهری (مطالعه‌ی موردی: پارک ائل گلی تبریز). مطالعات راهبردی زنان، ۱۸(۶۹)، ۹۷-۱۳۶.
- Bahraini, S. H. (2012). Urban design: Process and form. Tehran: University of Tehran Press, [In Persian]
- Parizadi, T., Sheikhi, H., & Ebrahimpoor, M. (2013). Determining the appropriate location of parks and urban green spaces using GIS: A case study of District 9 of Mashhad Metropolis. *Spatial Planning*, 2(3), 111-134. [In Persian].
- Saebi, H. (2019). Socialized Security: Theories, Approaches, and a Strategic Model. Tehran: National Defense University Press. [In Persian]
- Abbaszadegan, M. (2001). Principles of Urban Environmental Design. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Hsarian, F. (2006). Women's Security in Contemporary Cities. Tehran: SAMT Publications. [In Persian] <https://doi.org/10.1177/0265407584012006>
- Goli, A., Ghasemzadeh, B., FAT, H. B. A., & RAMAZAN, M. Y. (2015). Effective factors in social security feeling of women in urban public places (Case study: Tabriz Elgoli Park). [In Persian]
- Cappella, J. N. (1984). The relevance of the microstructure of interaction to relationship change. *Journal of Social and Personal Relationships*, 1(2), 239-264.
- Cozens, P. M., Saville, G., & Hillier, D. (2005). Crime prevention through environmental design (CPTED): a review and modern bibliography. *Property management*, 23(5), 328-356. <https://doi.org/10.1108/02637470510631483>
- Elbakidze, M., Teitelbaum, S., & Dawson, L. (2025). Urban greenspace to support social integration of immigrants? Case studies across Sweden. *Urban Forestry & Urban Greening*, 128868. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2025.128868>
- European Environment Agency. (2022). Who benefits from nature in cities? Social inequalities in access to urban green and blue spaces across Europe. *online*.
- Gehl, J. (2010). Cities for People. Washington, DC: Island Press.
- Greater Good Science Center. (2025, May 28). How Do Social Structures Shape Your Well-Being?
- Grindstaff, L. (2022). Barriers to inclusion: Social roots and current concerns. *Uprooting bias in academy: Lessons from the field*, 19-44. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-85668-1>
- Groshong, L., Wilhelm Stanis, S. A., Kaczynski, A. T., & Hipp, J. A. (2020). Attitudes about perceived park safety among residents in low-income and high minority Kansas.
- Iqbal, A. (2018). How safe are women-only parks perceived to be?. *Security Journal*, 31(4), 859-881. <https://doi.org/10.1057/s41284-018-0138-1>
- Jabbar, M., Yusoff, M. M., & Shafie, A. (2022). Assessing the role of urban green spaces for human well-being: A systematic review. *GeoJournal*, 87(5), 4405-4423. <https://doi.org/10.1007/s10708-021-10474-7>
- Jacob, J. (1961). The death and life of great American. Cities. New York: Vintage Books.
- Jim, C. Y., & Chen, S. S. (2003). Comprehensive greenspace planning based on landscape ecology principles in compact Nanjing city, China. *Landscape and urban planning*, 65(3), 95-116. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(02\)00244-X](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00244-X)

- Kuo, F. E., & Sullivan, W. C. (2001). Aggression and violence in the inner city: Effects of environment via mental fatigue. *Environment and behavior*, 33(4), 543-571. <https://doi.org/10.1177/00139160121973124>
- Lee, L. H., Mancus, G., Haque, A., & Yuen, H. K. (2025). Exploring the association between park size and crime. *International journal of environmental health research*, 35(1), 129-139. <https://doi.org/10.1080/09603123.2024.2346562>
- Merton, R. K. (1968). Social theory and social structure. Simon and Schuster.
- Moore, R. C., & Cosco, N. G. (2007). What makes a park inclusive and universally designed?: a multi-method approach. In *Open space: People space* (pp. 105-130). Taylor & Francis. [eBook ISBN 9780203961827](https://doi.org/10.1080/09603123.2024.2346562)
- Peters, K., Elands, B., & Buijs, A. (2010). Social interactions in urban parks: Stimulating social cohesion?. *Urban forestry & urban greening*, 9(2), 93-100. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2009.11.003>
- Reyes-Riveros, R., Altamirano, A., De La Barrera, F., Rozas-Vásquez, D., Vieli, L., & Meli, P. (2021). Linking public urban green spaces and human well-being: A systematic review. *Urban forestry & urban greening*, 61, 127105. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2021.127105>
- Schwartz, A. J., Dodds, P. S., O'Neil-Dunne, J. P., Danforth, C. M., & Ricketts, T. H. (2019). Visitors to urban greenspace have higher sentiment and lower negativity on Twitter. *People and Nature*, 1(4), 476-485. <https://doi.org/10.1002/pan3.10045>
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). Basics of qualitative research techniques.
- Syamili, M. S., Takala, T., Korrensalo, A., & Tuittila, E. S. (2023). Happiness in urban green spaces: A systematic literature review. *Urban Forestry & Urban Greening*, 86, 128042. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2023.128042>
- Taylor, R. B., Haberman, C. P., & Groff, E. R. (2019). Urban park crime: Neighborhood context and park features. *Journal of criminal justice*, 64, 101622. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2019.101622>
- Turner, J. H., Beeghley, L., & Powers, C. H. (2011). The emergence of sociological theory. Sage.
- Ulrich, R. S., Zimring, C., Zhu, X., DuBose, J., Seo, H. B., Choi, Y. S., ... & Joseph, A. (2008). A review of the research literature on evidence-based healthcare design. *HERD: Health Environments Research & Design Journal*, 1(3), 61-125. <https://doi.org/10.1177/193758670800100306>
- UN-Habitat. (2020). City-Wide Public Space Assessment Toolkit. <https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/07/>
- Whyte, W. H. (1980). The social life of small urban spaces (Vol. 116). Washington, DC: Conservation Foundation.
- Williams, T. G., Logan, T. M., Zuo, C. T., Liberman, K. D., & Guikema, S. D. (2020). Parks and safety: a comparative study of green space access and inequity in five US cities. *Landscape and urban planning*, 201, 103841. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2020.103841>
- Wolch, J. R., Byrne, J., & Newell, J. P. (2014). Urban green space, public health, and environmental justice: The challenge of making cities 'just green enough'. *Landscape and urban planning*, 125, 234-244. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2014.01.017>
- World Health Organization. (2016). Urban green spaces and health (No. WHO/EURO: 2016-3352-43111-60341). World Health Organization. Regional Office for Europe.